

Марія ДЕНИСЮК, Володимир ТРОФИМОВИЧ,
Анатолій КАЛЯЄВ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СПОГАДАХ

У статті проаналізовано висвітлення в мемуарній літературі українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни. Узагальнено і типологізовано позиції, погляди, оцінки його безпосередніх учасників. Вказано на головні особливості мемуарів як історичного джерела.

Ключові слова: АК, ОУН, УПА, українсько-польський конфлікт, українське і польське підпілля

В статье проанализировано освещение в мемуарной литературе украинско-польского конфликта в годы Второй мировой войны. Обобщено и типологизировано позиции, взгляды, оценки его непосредственных участников. Указано на главные особенности мемуаров как исторического источника.

Ключевые слова: АК, ОУН, УПА, украинско-польский конфликт, украинское и польское подполье.

The coverage of Ukrainian and Polish conflict during World War II in literary memoirs is analyzed in the article. Views and judgments of its direct participants are generalized and typified. Main peculiarities of memoirs as historical source are described.

Keywords: АК (Home Army), ОУН (Organization of Ukrainian Nationalists), Ukrainian Insurgent Army, Ukrainian and Polish conflict, Ukrainian and Polish underground.

Польсько-українські відносини часів Другої світової війни і перших повоєнних років тривалий час викликають болісні спогади і відчуття в обох народів, залишаються об'єктом зацікавленень науковців [19]. Про це свідчить і поява останніми роками в Україні та Польщі багатьох досліджень та газетних публікацій, споминів, присвячених цій проблематиці, і робота численних

міжнародних наукових семінарів та конференцій [4; 19].

Дослідження, які з'явилися в незалежній Україні, базувалися донедавна переважно на джерельній базі вітчизняних архівів та опублікованих зарубіжних документах. Спогади використовувались в якості ілюстративного матеріалу, причому неодмінно наголошувалось на їх суб'єктивізм, який спричиняв неточності в описі подій [19].

Поширення в Польщі публікацій і дискусій про українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни, стали стимулом для збирання в Україні свідчень очевидців українсько-польського конфлікту. Були зібрані спогади свідків, з'явилися мемуари, а також матеріали опитувань, проведених за дорученням Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, дослідниками (Т. Костенко у Дубенському районі Рівненської області, І. Пусько в ряді районів Волинської області, В. Бобчук у Кременецькому районі, Ф. Стеблій у ряді підльвівських сіл). Кращезнавець Я. Царук з м. Володимир-Волинська почав збирати спогади своїх земляків ще в 1985 році й активізував цю роботу з початком 90-х рр. [36, 5-7].

Частково зібрані та опубліковані спомини про антиукраїнський терор озброєних поляків на Холмщині в 1942-1947 рр., в Надсянні та Лемківщині в 1944-1947рр. [5; 31, 547-697]. Виділяються численні свідчення очевидців про події на Волині, опубліковані часописом "ї" "Спогади поляків про польсько-український конфлікт на Волині", "Спогади учасників польської самооборони с. Гута Степанська", анонімне "Повідомлення поліцейського" [28,103-134; 30,52-103]. У них емоційно описані напади українців на польське населення, але, як і в багатьох інших польських документах, обійдено мовчанням діяльність самих поляків (в цьому плані певний виняток становить "Повідомлення поліцейського") [28, 103]. Великий інтерес викликають також опубліковані там же українські свідчення про "Волинську трагедію". Вони докладно змальовують напади поляків на українські села, описи антиукраїнських акцій за натуралістичністю не поступаються польським аналогам [4, 137].

Поряд з науковими дослідженнями у Польщі великими тиражами видають книги та спомини, які утверджують давні стереотипи про українців як про націю різунів та вбивць [54]. Зміст цих спогадів дає підстави стверджувати, що у масовій сві-

домості пересічних поляків утвердився погляд на українсько-польський конфлікт як на планомірне винищення польського населення українцями.

Значна кількість спогадів поляків опублікована в сумнозвісній книзі В. і Є. Семашків. Її четверта частина (т.2. с.1105-1254) містить мемуари (зібрані авторами або написані на їхнє прохання) [9; 52]. Подібними є спомини поляків вміщені в книзі Г.Команського та Щ. Сєкерки, присвяченій подіям 1939-1946 рр. на Тернопільщині [47, 698-985].

Попри деяку суб'єктивність чимало деталей і маловідомих фактів можна зустріти у спогадах учасників українського національного руху, зокрема, Т.Бульби-Боровця, М. Гордієнка, М.Данилюка, М.Лебеда, Г.Стецюка, [2; 3; 7; 17; 33]. Спомини колишніх вояків УПА вміщують серійні видання “Закерзоння. Серії підпільних повстанських мемуарів”, “Літопис УПА” [6; 8].

Мемуари учасників радянського підпілля лише побіжно заторкують проблему українсько-польських стосунків в роки війни. Автори головним чином зосереджували увагу на висвітленні тієї ролі, яку відіграли радянські партизани в захисті польського і українського цивільного населення від винищення збройними угрупованнями обох ворогуючих сторін. Однак, категорично відкидати напрацювання радянського періоду є недоцільним і науково необгрунтованим, вже тільки з огляду на наявність у них певного фактологічного матеріалу [1; 20; 27].

У залежності від авторства всі ці спомини можна умовно розділити на три великі групи: а) мемуари учасників радянського руху Опору; б) українська мемуаристика: спогади лідерів і безпосередніх учасників самостійницького руху в Україні, селянські свідчення; в) польська мемуаристика (членів та учасників польських підпільних формувань, вояків АК, представників населення: селян, духовенства тощо).

Мета статті – спроба охарактеризувати висвітлення у споминах українсько-польського конфлікту, кульмінацією якого стали трагічні події на Волині у 1943-1944 рр., узагальнити і типологізувати позиції, погляди, оцінки, присутні у спогадах безпосередніх учасників, показати головні особливості мемуарів як історичного джерела.

Значна частина мемуарів висвітлює довоєнні взаємини між українцями та поляками. З них випливає, що українські селяни від початку сприйняли Другу Річ Посполиту як “панську” [18,

205-206; 24]. Поряд з тим у їхніх спогадах, часто зустрічаються розповіді про те, що у міжвоєнний період українці і поляки жили мирно і дружно, родичалися, шанували свята одні одних і не було жодної ненависті чи ворожнечі. Тому чимало з них не розуміли, що робиться, коли 11 липня 1943 р. запалали польські колонії [28, 103-134; 51, 1098]. Учасник польської самооборони с. Гута Степанська на Волині, В. Кобилянські згадує про приязні стосунки з українцями до 1939 р., про те, що окремі українські родини перейшли на католицтво [30, 69-78]. Навпаки, жителька цього ж села Я. Ліпінська вказує на відсутність доброзичливих відносин між польськими і українськими родинами, однак не веде мову про відкриту ворожнечу. Розповідаючи про подальші події, вона зазначила, що поширення жажливих чуток про вбивства та пограбування теж відіграло свою роль у створенні атмосфери страху серед місцевого населення [30, 74]. “Українська банда” – в основному саме так авторка називає українців. В споминах поляків вказується, що добрі стосунки українців та поляків на Волині зруйнувала лише антипольська акція ОУН та УПА [22, 31-48, 51, 1098, 1033].

Із спогадів українських і польських селян, можна прийти до висновку, що в основі українсько-польського антагонізму знаходився територіальний чинник, а також дискримінаційна політика міжвоєнної Польщі, яка зумовлювала презирливе ставлення польського населення та адміністрації до українців. Незважаючи на те, що волинські селяни страждали від мало-земелля, уряд насаджував тут колоністів-осадників, переважно колишніх офіцерів та підофіцерів польської армії. Цим були закладені підвалини селянського гніву й ненависті, які перетворюють сокиру або косу в єдине зброя захисту власного життя та життя своєї сім’ї [10; 33; 42].

Цікавими є мемуари І. Марчака “З мучеництва Холмщини і Білгорайщини”. У ній побачена очима простого селянина і описана суперечлива суспільно-політична ситуація, яка склалася на Волині в міжвоєнний період [16, 518]. Значна їх частина присвячена колонізаційній політиці на західноукраїнських землях та соціальному становищу українського селянства на Холмщині. Інший автор, Д. Шумук, показував політику Польщі на українських землях як суто колонізаторську [14, 478]. “Спершу в школі я відчув, що поляки вважають українців неповноцінними людьми, відсталими, придатними хіба що слугувати в них, – за-

значав він.— Пізніше я зіткнувся з цим усюди. Поляки, росіяни і навіть упосліджені жиди дивляться на українську мову, як на мужицьку “мову гречкосіїв” і не визнають належних українцями національних прав на українській землі” [38, 23]. Спогади Ю. Земби “З-над Стоходу”, які стосуються подій останніх років передвоєнної і воєнної пори є цікавими передусім з погляду людини іншої національності [21, 522].

Вороже ставлення багатьох українців до Польщі, радість з приводу її поразки були значною мірою наслідком 20-річного панування її на Волині і Галичині. Те ж саме підтверджують і опубліковані в книзі В. і Є. Семашків спогади про набагато краще ставлення до поляків з боку тих українців, які не побували під владою Другої Речі Посполитої – людей з колишньої Радянської України [51, 1167].

Отже, однією з причин вибуху насильства і жорстокості, який започаткував конфлікт 1943р., було поширене серед українців почуття дискримінації та кривди, завданої представниками польської влади в попередній період, поєднане з бажанням відплати. В цьому контексті цікавими є спогади білоруських авторів Л. Геюш і К. Акуш, спільним в яких є те, що міжвоєнна політика польського уряду показана головною причиною пізнішого, за воєнних часів ворожого ставлення до сусідів-поляків [10, 472].

Звідси можна зробити висновок про психологічну підготовленість українського та польського загалу до конфлікту. Волинські події розгорталися під час найжорстокішої в історії людства війни. Все це, взяте у сукупності, і обумовило кривавий та злочинний характер конфлікту [10, 472].

За спогадами учасників, на території Волині діяли озброєні групи різноманітного походження: німецькі та угорські окупанти, радянські партизанські загони, Українська повстанська армія (УПА), польські парамілітарні формування та частини 27-ї Волинської дивізії піхоти Армії Крайової (АК), “Поліська січ” Т. Бульби-Боровця, мельниківські загони [14, 124-127].

Про дії АК волиняни згадують таке: вона напала, спалювала будинки, винищувала цілі сім'ї.[12, 504]. У спогадах Д. Шумука мова йшла про різанину в українських селах: с. Малин Острожецького району, спалене у липні 1943р. німцями та польськими фольксдойчами, де загинуло близько 800 осіб, про події в Колках у серпні того ж року, де поляки разом з німець-

кими карателями знищили близько 500 осіб; про співробітництво польських партизан Армії Людової (АЛ) під проводом Я. Собесяка із с. Пшебраже та “червоних партизан” під командуваннями Д. Медведєва з Цуманського лісу. Відображена тут й інша сторона конфлікту – знищення жителів польських сіл, зокрема с. Домінопіль, де проживало близько 150 сімей, котрі були вбиті службою безпеки ОУН у 1943р. [38, 23, 176].

У мемуарах наводяться випадки мародерства, вчинені односельчанами. Те, що вони грабували поляків, провини не зменшує [10, 491]. Респонденти з вдячністю згадують про тих поляків, які попереджали про небезпеку, допомагали, переховували. Вони звертали увагу на те, що серед місцевих солтисів, вїтїв і бургомїстрів чимало було таких, хто працював за завданням своїх патріотичних організацій, намагаючись спрямувати окупаційну адміністрацію на захист співвітчизників і водночас посягти недовіру до “чужинців”. В цьому контексті не можна недооцінювати й ролі нацистів у розпалюванні взаємної ненависті між обома сторонами протистояння [23, 48-57; 28, 1003-106; 46;].

Прелюдією до великого народобивства на Волині в 1943 р. стали події, що розгорнулися за рік до того на території Холмщини, Підляшшя, Замостинщини, Люблінщини. В листопаді 1942 р. німці здійснили акцію виселення 200 тис. поляків з чотирьох повітів Люблінського дистрикту. Планувалось, що місце поляків займуть німецькі селяни-колоністи. В акції виселення гітлерівцями були широко задіяні українські поліцейні та адміністративні сили. Відібрану ж у поляків за мовчазної згоди нацистів землю поступово почали займати українські поселенці з навколишніх територій. Ці факти дали підстави керівникам польського підпілля вдатись до відплатних акцій проти українців, застосувавши метод збірної відповідальності. Жертвами різанини на Холмщині та Люблінщині стало близько 2 тис. українців, ще тисячі перетворилися на біженців. Бійці польських формувань, знищуючи українські поселення, нерідко виявляли середньовічну жорстокість та неабиякий цинїзм. Так, на латинське Рїздво в грудні 1942 р. польська боївка спалила с. Пересоловичі на Холмщині, а над трупами помордованих людей польські партизани колядували [25].

Маси українських втікачів потягнулися через р. Західний Буг на Волинь. Саме вони стали тією “наочною агїтацією”, яка по-

силила антипольські настрої серед волинських українців [25].

Колишні вояки УПА, згадуючи події на Холмщині в 1942р., зауважують, що коли палали українські села, нерідко аківці дітей і жінок звільняли, а чоловіків вбивали [8, 79]. Дехто з них вважає, що все почалося за Бугом, де поляки палили православні церкви і українські села. Окремі автори зазначають, що втеча до лісу весною 1943 р. великої кількості українських поліцаїв істотно посилила протистояння [11, 134].

На Волині перші напади українських повстанців на поляків зафіксовані наприкінці 1942 р. Очевидці згадували, що вони відбувались під знаком помсти за події на Холмщині. [11, 136].

11 липня 1943р. УПА розпочала кампанію деполонізації Волині. АК та інші польські збройні угруповання вчинили опір. Рятуючись від розправи, поляки масово залишали свої оселі. Вони втікали у міста, поповнювали лави польських і радянських партизанів, добровільно виїжджали на роботу до Німеччини [17, 28; 26, 34].

У свою чергу українці, наприклад, К.Козак, С.Сиротинський, згадують про страшні вбивства в с. Устилузі Володимир-Волинського району Волинської області. Їх спомини більш конкретизовані, насичені фактами, прізвищами осіб [29, 145]. Шукаючи винних, поляки звинувачують українців, українці – поляків [29, 145-148]. Сокира – улюблений атрибут спогадів поляків, які зображають українця-варвара [10, 489]. Що стосується образів українців, то тут вживається така лексика: чернь, грабунок, ватага, різня, дикуни, голодранці, прокляті кабани, хами, синьо-жовта зараза. [10, 489; 48, 227] Характерними є спомини В.Романовського, учасника тих подій, який, описував, каральну акцію поляків у с. Тростянка на Волині [28, 91]. Вояк 27 Волинської піхотної дивізії АК Л. Карлович згадував, що польські загони, наближаючись до українських сіл, вдавали з себе українців, їм було заборонено розмовляти польською [45, 149-150]. Оpubліковані спогади учасників польської самооборони с. Гута Степанська на Волині, описують неодноразові звернення населення до німців по допомогу, форми та організації самооборони [3, 69-78]. Про напади українських загонів на польські села розповідається у споминах В. Кобилянського, С. Шумського І. Яніцкого, Л. Пачевського. Тут відтворені атмосфера страху і ненависті, картини пограбованого і спаленого села [28, 72-78]. Українців поляки найчастіше називають про-

сто “бандерівцями” [41; 43; 47]. Розповідаючи про напад на с. Ліпнікі на Костопільщині Е. Хайдамовіч припускає, що напад здійснили “бульбівці” [28, 130]. Судячи з розповідей очевидців, напади та погроми найчастіше відбувались у дні релігійних свят [29, 145-156; 36, 10]. Зокрема, Л. Арчинська (Богдановіч) стверджувала, що напад на поселення Янова Долина (Костопільщина), стався на польський Великдень [28, 126]. Мемуаристи переважно розповідають про долі власних родин.

Аналогічними за змістом є спогади українських селян про події 1943/44 рр. у Володимир-Волинському районі Волинської області. [31; 36] В спогадах українців зустрічаються розповіді про те, що польські військові угруповання разом із німцями брали участь у боях проти підрозділів УПА та нападах на українські села [6, 123-128; 23, 48-57].

Поляки у свою чергу, розповідають про українців у німецькій адміністрації, їх “привілейоване” становище й кваліфікують це як колаборацію з окупантами, однак майже не згадують про поляків у гітлерівській адміністрації на Волині [28, 103-134; 48; 55]. У їх спогадах найширше висвітлення знайшла антипольська діяльність УПА у Західній Україні у 1943-1944 рр. [22, 31-48]. На думку цих авторів, вона мала злочинний характер. Причину цього вони вбачають в ідеології ОУН та її співпраці з нацистами і вважають, що український самостійницький рух ставив за мету знищення всіх поляків. Деякі ж стверджують, що він хотів за допомогою усіх доступних методів вигнати їх із українських земель, які ті окупували. Частина поляків визнає, що були також і відповідні акції помсти з польського боку [40, 21; 41, 39].

Щодо дій формувань УПА на Волині й у Східній Галичині, то всі польські автори без винятку визнають їх “злочинними” стосовно місцевої польської людності. Відмінність між ними полягає лише в одному: деякі вважають, що ОУН і УПА мали на меті тільки усунути поляків з етнічних українських земель, тоді як інші наполягають на тому, що це був “геноцид щодо польськості” [49; 51; 55].

Аналізуючи зміст споминів як українців, так і поляків, важко не погодитися з думкою А. Сиви, що на зламі 1943/1944 рр. “щораз у більшому масштабі почав поширюватися принцип збірної відповідальності, яка зводилася до вбивств за сам факт, що ти українець або поляк, що створювало таку тяглість подій, в якій

вже не було відомо, яка акція є пімстою і за яку” [53, 167].

Після закінчення Другої світової війни антиукраїнський терор був, головню, справою рук польської комуністичної влади, але не тільки її. Брала участь у цьому частини польського крайнього правого підпілля – Національних Збройних Сил (NSZ) і Національної Військової Організації (NOW). Озброєна група під командуванням “Волиняка” винищила майже всіх мешканців села Малі Куровичі на Львівщині – 300, за даними польського сейму [13, 239; 31, 547-696].

У вересні 1944 р. було укладено радянсько-польську угоду про переселення українців з Польщі до Радянського Союзу і польської людності з теренів, приєднаних до Союзу – в Польщу [13, 238]. Ця угода передбачала нібито добровільне (а насправді примусове виселення, тобто депортацію) 350 тис. українців з їхніх споконвічних земель – Надсяння, Холмщини та Лемківщини, так званого Закерзоння [35, 377].

На початку в СРСР виїжджали люди, які довірилися комуністичним гаслам та пропаганді. Однак незабаром українських селян почали змушувати до еміграції за допомогою терору. В секторі “Лемко”, одному з тактичних секторів УПА в Закерзонському краю, у передмісті Сянок, Перемишля і Бірчі польська влада озброїла шовіністично налаштованих жителів. Ці “червоні боївки” (так називали їх українські повстанці) розпочали грабунки, підпали і вбивства в українських селах [13, 239]. Часто вони діяли під охороною частин польської армії. Після їхніх нападів з’являлися радянські переселенські комісії. “Нищення українських сіл було їм вигідне, – пригадує О. Плечень, – бо, по-перше, це підривало базу підтримки УПА, а, по-друге, було переконливим аргументом для багатьох українських селян, аби “добровільно” залишали свою землю і виїжджали на схід” [цит. за: 13, 238-245; 15, 34].

На півдні сектора “Лемко”, в Бескидах, ситуація була іншою [13, 240]. Після періоду боїв між українськими повстанцями і частинами НКВС настало більш-менш мирне співіснування УПА і АК. “Контакт з ними мали дуже добрий, дістатися одні до других могли у кожную хвилину, – згадував упівець Ф. Куц (“Прут”) – Не один раз взаємно собі допомагали” [8, 263].

Щодо оцінок акції “Вісла”, то всі українці називають її злочинною, а поляки в свою чергу визнають її як необхідне зло, оскільки “банди” УПА в 1945-1947 рр. продовжували антиполь-

ську діяльність. Вони звертають увагу і на те, що виселених українців поселяли в регіонах, які в економічному відношенні були більш розвинутими, ніж ті, що їх змушені були залишати українці [6, 231; 37].

Більшість польських авторів визнають також, що мали місце антиукраїнські акції формувань АК, які теж “іноді” носили відверто злочинний характер. Частина з них виправдовує ці дії, вважаючи їх, з точки зору людської психології, цілком зрозумілими у тій ситуації, як, між іншим, і намагання поляків спертися на підтримку німців або радянських партизанів [1, 172-173; 27, 49].

Для авторів спогадів кожен вбитий на Волині чи Холмщині під час та після війни поляк – то жертва “українських націоналістів”, в тому числі ті, хто загинув від рук численних у той час кримінальних банд. Те ж стосується і споминів українців. Найбільше інформації біографічно-демографічного характеру могли надати родичі та близькі потерпілих під час конфлікту осіб [36, 8].

Слід зазначити, що не завжди українські автори уникали згадок про відплатні акції власної сторони у польських селах. Частково напади українців на поляків, висвітлено у спогадах М. Федорчука, Д. Шумука, В. Яшана [18; 38; 39]. Однак, наприклад, у спогадах вояків УПА рідко зустрічаємо лайливі слова, які б стосувалися поляків [6, 129-234].

Загалом, у польській мемуаристиці до винятків належать тексти, в яких описано не тільки напади українців, але й злочини протилежної сторони. Партизан АК В. Лютнік згадував, що вони в ході “відплати” чинили в українських селах те саме, що українці в польських. З багатьох спогадів українців про роки окупації Волині та Холмщини випливає, що в селах часто не розрізняли польських поліцистів, партизанів (АК) і членів баз самооборони – все це були озброєні поляки (банди) [9, 387; 23, 48]. Для спогадів поляків характерна зосередженість уваги на антипольському терорі УПА та вимоги до українців засудити його, відсунення на задній план питання про антиукраїнську діяльність їхнього підпілля, моралізаторський, емоційно забарвлений стиль подання матеріалу.

Можна зрозуміти мотиви, які спонукали цих авторів до написання споминів, адже жертвами взаємної жорстокості стали їхні рідні та знайомі. З власного досвіду або від свідків вони знали про знищення сіл і знуцання над людьми. Їм боліло та-

кож і те що виконавці цих злочинів не були засуджені. Природно, що у польському й українському середовищах збереглася пам'ять виключно про власні втрати та страждання [10, 491]. Темі розповідей в основному – про дитинство і юність, котрі припали на складний воєнний і повоєнний час, втрачених членів сім'ї, колективізацію, завдану людям кривду [10, 493].

Авторами спогадів виступають різні люди, участь яких у конфлікті відрізнялась від безпосереднього учасника – до стороннього спостерігача. Однак, зрозуміло бачення ними тих подій відрізняється суб'єктивністю сприйняття, а також тим, що частина авторів в умовах конфлікту перетворювалась на заручників свого походження.

Респонденти як польські, так і українські майже не подавали відомостей про вбитих супротивної сторони, пам'ятаючи в основному про власні жертви. Не збереглася пам'ять про людей, з якими вони не пов'язували якихось важливих подій, якщо їхні родичі й близькі давно виїхали з сіл. Коли ж йдеться про долю поляків, її запам'ятали переважно найближчі сусіди і ті, чий родичі залишилися жити в районах.

У спогадах українців і поляків знаходимо описи знущань боївок над цивільним населенням, відтинанням носів та вух і навіть розпинання людей, вкидання дітей до криниць. При цьому слід пам'ятати, що в спогадах свідків нерідко трапляються легендарні нашарування, повторення усталених стереотипів. Коли люди починають вірити, що на власні очі бачили неодноразово почуте в розповідях про “загальновідомі речі” [10, 387]. Як і в опублікованих в різний час спогадах поляків про нищення польських сіл українцями, так і в зібраних Я. Царуком спогадах українців про напади поляків на українські села досить частими є описи катувань, виколювання очей, відрізування носів і вух, відрубання голови і навіть розпинання. Безсумнівними є досить численні факти гвалтування жінок, вбивств старих чоловіків і жінок, дітей, навіть немовлят, скидання до криниць трупів і поранених [36, 23].

Попри стереотипне забарвлення багатьох спогадів залишається правдою факт значної кількості жорстоких вбивств, скоєних звичайними людьми з обох боків.

Оцінюючи достовірність викладених у споминах розповідей про українсько-польські стосунки, слід відмітити, що нерідко ті, які щиро вважають себе очевидцями лише повторюють по-

ширені в одному регіоні стереотипи. Це однаковою мірою стосується усіх спогадів. Чимало сучасників тиражують на матеріалі власного життя прийняті в їхньому середовищі уявлення про свою національність чи групу як більш скривджену, ніж інші [19, 387]. Не завжди свідки вказують, що бачили на власні очі і що передають зі слів очевидців. Але в цілому спогади адекватно передають атмосферу жаху, пережитого ними.

Водночас документальна вартість спогадів неоднакова. Не раз версії, модифіковані пізнішими міркуваннями, мемуаристи подають як запис своїх колишніх відчуттів. Як завжди в текстах такого типу, вони є джерелом не тільки про описувані події, але й про ментальність авторів, їхнє ставлення до пануючих у суспільстві поглядів. Як зазначалось, для всіх споминів типова категоризація людей за національностями [48, 232].

Деякі автори підкреслюють, що не відчувають ненависті до “людей з тих сторін”, дехто вибачає по-християнськи, інші описують добрі вчинки колишніх сусідів і знайомих. З іншого боку, справляє моторошне враження крик з глибини душі старшої жінки-польки, яка дитиною бачила вбивство своєї матері, й досі не може пробачити цього українцям. [9, 387].

Керуючись незаперечною істиною, що очевидці завжди більше знають про те, свідками чого вони були (йдеться про поінформованість щодо тої чи іншої події, а не про характер її сприйняття), можна погодитися з твердженням, що саме свідчення і спогади очевидців є основним джерелом інформації про випадки масових або поодиноких вбивств цивільних осіб, скоєних різними військовими угрупованнями [36, 22]. У зв'язку з цим постає інша проблема. Як перевірити отриману від свідків інформацію, щоб зроблені на її підставі оцінки якомога більше були наближені до істини, тобто враховували б всю сукупність обставин (причинно-наслідкові зв'язки), за яких сталася та чи інша подія? Вирішення цього завдання вимагає наявності інших джерел інформації (по можливості цілком іншого походження) заради зіставлення і проведення ретельного порівняльного аналізу [4, 181].

Спогади безпосередніх учасників подій дають докладне уявлення про характер зазначеного протистояння, зокрема, про кількісне співвідношення антиукраїнських акцій польських партизанських загонів на Холмщині й антипольських виступів УПА на Волині та в Східній Галичині, кількість жертв серед цивільного населення, основні форми його самооборони, деталі

переселенських акцій у післявоєнний період.

Українсько-польський конфлікт у деяких спогадах посідає далеко не першорядне місце, а відомості про нього є фрагментарними. Окремі респонденти відходили від теми двосторонніх стосунків, наводили надто детальну розповідь про своїх батьків, дідів і предків, рід, численну рідню, тощо. Звичайно, тут є і потенційно важливий матеріал для історика.

На основі перехресного аналізу споминів можна скласти списки тих, хто загинув, постраждав або був поранений у певних населених пунктах. Вони містять свідчення про обставини вбивств мирних людей допоміжною поліцією, аківцями й упівцями, польськими та українськими селянами [36, 10]. Дати вбивств, катувань і нищення сіл досить часто авторами споминів визначались приблизно у зв'язку з певним релігійним святом, "під час жнив" тощо [36, 43-49].

Попри неминучих в деяких спогадах природних деформацій пам'яті, немає підстав сумніватися, що численні односельці вбитих та закатованих запам'ятали імена й прізвища жертв, їх приблизний вік, а також обставини загибелі. Однак помітно, що в ряді випадків такі розповіді виникли під впливом поширених у ті часи та пізніше стереотипів. І, як слушно зауважив Я. Ісаевич, якщо є всі підстави сумніватися в правдивості тверджень, що українці перерізували поляків пилками, то навряд чи є правдивими і наявні в спогадах українських селян, опитаних Я. Царуком, твердження, що так діяли і поляки [36, 12]. У багатьох випадках спогади є для історика джерелом не так про самі факти, як про наявність у свідомості тодішнього покоління уявлень про виняткову жорстокість лише "чужих", "інших". Це було наслідком гостроти конфлікту, його подальшого загострення. В усіх спогадах присутня насамперед моральна оцінка будь-яких сторін соціально-політичних стосунків, у тому числі національних.

Спогади створюють яскравий фактографічний образ тодішніх подій. Їх аналіз дає підстави стверджувати, що автори зосереджували свою увагу на висвітленні двосторонніх стосунків у міжвоєнний та воєнний періоди війни.

Однак локальний характер інформації вміщеної у споминах обмежує їх використання дослідниками. Водночас вони дають можливість прослідкувати чимало подій на місцевому, регіональному рівні. Слід зважати і на недоліки подібних джерел: обмежену поінформованість авторів, помилки в описі подій

зумовлені суб'єктивністю та недосконалістю людської пам'яті. Слід відмітити, що дані спогади, окрім описів конфліктів та особистих вражень і переживань містять цілий ряд додаткової інформації про побутові, соціальні, національні чинники суперечностей між українцями та поляками.

Джерела та література:

1. Бринский А. По ту сторону фронта. Воспоминания партизана / А. Бринский. – М., 1961. – Ч.2.
2. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху / Т. Бульба-Боровець. – К.; Торонто; Нью-Йорк, 1996.
3. Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА (із дій УПА-Північ, 1943-1944) / М.З. Гордыэнко. – Торонто, 1959.
4. Грицьків Р. Волинь 1943. Боротьба за землю / Р. Грицьків. – І". – Квітень 2003. – №28. – 339 с. // Український визвольний рух. – Львів, 2003.
5. Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни / Р. Грицьків // Український визвольний рух. – Львів, 2003. – Зошит 2.
6. Група УПА "Говерля". Книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Літопис УПА. – Торонто, 1992. – Т. 19.
7. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1935–1944 років / В. Данилюк. – Луцьк, 1995.
8. Закерзоння. Спомини вояків УПА. – Варшава, 1997. – Т. 3.
9. Ісаєвич Я. Про книгу В. і Е. Семашків / Я. Ісаєвич // Волинь і Холмщина 1938–1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003.
10. Карашук Г. Волиняни про події ХХ ст. / Г. Карашук // У пошуках правди: Зб. Маг-лів міжн. наук. конф. "Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки, Луцьк, 20-23 травня 2003р. – Луцьк, 2003.
11. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів, 2003.
12. Ковалевський З. Погляд на УПА свідомого поляка / З. Ковалевський // Режим доступу до журн.: <http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?id=1516>
13. Ковалевський З. Польська демократична громадськість му- сить знати правду про Українську Повстану Армію / З. Ковалевський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Україна в Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. – Львів, 2005. – Вип. 13.

14. Колошук Н. Конфлікт між українцями та поляками у книзі Д. Шумука “Пережите і передумане” / Н. Колошук // У пошуках правди. – Луцьк, 2003.

15. Конопадський А. Спомини чотового Островерха: хроніка тактичних відтинків УПА “Лемко” і “Маківка” 1944-1948 / А. Конопадський. – Мюнхен, 1953.

16. Кравченко С. Людські долі у вимірі історичних подій (на матеріалі спогадів І. Марчака) / С. Кравченко // У пошуках правди. – Луцьк, 2003.

17. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу / М. Лебедь. – Дрогобич, 1993.

18. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Львів, 1993. – Кн. 1.

19. Марущенко О. Волинська трагедія в сучасній українській історіографії / О. Марущенко // Галичина. – 2003. – №9 // Режим доступу до журн.: www.ru.if.ua/data/ukr/lib/galiciania/gal9-2003-marushch.htm

20. Медведєв Д. Сильные духом / Д. Медведєв. – Донецьк, 1990.

21. Моклиця А. Волинські спогади Юзефа Земби: осмислення українсько-польських взаємин періоду Другої світової війни / А. Моклиця // У пошуках правди. – Луцьк, 2003.

22. Мотика Г. Антипольська акція ОУН-УПА // Волинь 1943. Боротьба за землю / Г. Мотика // І. – 2003. – № 28.

23. Мотика Г. Польська реакція на дії УПА / Г. Мотика // Волинь 1943. Боротьба за землю // І. – 2003. – 28.

24. На вільну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. Видання Проводу українських націоналістів. – Прага, 1951.

25. Патриляк І. Волинь-1943: до 60-річчя трагедії / І. Патриляк // Режим доступу до вид.: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=282788

26. Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині: спогади учасника боротьби про трагічні події на Волині 1941–1944 рр. / П. Пісоцький. – Тернопіль, 2001.

27. Руднев С. Щоденник про карпатський рейд / Руднев. – К., 1984.

28. Спогади поляків про польсько-український конфлікт на Волині // Волинь 1943. Боротьба за землю // І. – 2003. – №28.

29. Спогади українців про польсько-український конфлікт на Волині // Волинь 1943. Боротьба за землю // І. – 2003. – №28.

30. Спогади учасників польської самооборони с. Гута Степанська // Волинь 1943. Боротьба за землю // І. – 2003. – №28.

31. Спогади. Волинська область // Волинь і Холмщина 1938-1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003.

32. Стеблій Ф. Збройні акції Армії Крайової у підльвівських українських селах (березень-липень 1944 р.) / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Україна в Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. – Львів, 2005. – Вип. 13.
33. Стецюк Г. Чорні дні Волині. Спогади колишнього зв’язкового обласного проводу ОУН / Г. Стецюк. – Володимир-Волинський, 1992.
34. Тишук Т. Проблема художнього зображення українсько-польського конфлікту белетристиці / Т. Тишук // У пошуках правди. – Луцьк, 2003.
35. Трофимович В. Етно-демографічні зміни у Східній Галичині та Волині в роки німецько-радянської війни / В. Трофимович // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог, 2006. – Вип. 6.
36. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські та польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Я. Царук. – Львів, 2003.
37. Чарторийський М. На зеленій Лемківщині. Спогади з “Легіону” / М. Чарторийський. – Нью-Йорк, 1971.
38. Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв’язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.) / Д. Шумук. – К., 1998.
39. Яшан В. Під брунатим чоботом / В. Яшан. – Торонто, 1989.
40. Beauvois D. Dni inni: pamiętnikarze polscy na kresach wschodnich w XX wieku / D. Beauvois // Przegląd Wschodni. – 2000. – Z.1.
41. Bobrzynski M. Z moich pamiętników / M. Bobrzynski. – Wrocław; Kraków, 1957.
42. Drozd P. Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach “Akcji Wisła” / P. Drozd. – Warszawa, 1997.
43. Garbacz D. “Wołyńskiak” – legenda prawdziwa / D. Garbacz. – Stalowa Wola, 1997.
44. Gerhard S. Łuny w Bieszczadach / S. Gerhard. – Lublin, 1970.
45. Karłowicz L. Od Zasmak do Skorobowa / L. Karłowicz. – Opole, 1994.
46. Katelbach T. Rok złych wroźb (1943) / T. Katelbach. – Paryż, 1959.
47. Komański H., Siekerka S. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939–1946 / H. Komański. – Wrocław, 2004.
48. Mędrzecki W. Polskie relacje pamiętnikarskie i wspomnieniowe jako źródło do badania stosunków polsko-ukraińskich w okresie II wojny światowej / W. Mędrzecki // Przegląd Wschodni. – 1997. – T.4. – Z.1.
49. Motyka G. Ukraińska partyzantka. 1942–1960 / G. Motyka. –

Warszawa, 2006.

50. Odojewski W. Zapomniane ludobójstwo / W. Odojewski // Rzecz pospolita. – 2002. – 20 sierpnia. – S.10.

51. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko. – Warszawa, 2000. – T.1–2.

52. Soltysiak G. Huta Stepańska / G. Soltysiak // Karta. – 1992. – № 8.

53. Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947 / A. Sowa. – Kraków, 1998.

54. Szczesniak A. B., Szota W. Z. Droga donikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / A. Szczesniak. – Warszawa, 1973.

55. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa, 1993.